

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS VALDŽIOS ELITO TEISINĖS SĄMONĖS RAIDA XVI AMŽIAUS VIDURYJE (1529–1566 METAIS)

Tomas Vaitkus

Doktorantas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra
El. paštas: tomasvaitkus1990@gmail.com

Santrauka. XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vykęs teisės kodifikavimo procesas byloja apie LDK visuomenės teisinės sąmonės transformaciją. Proceso metu LDK valdžios elito sąmonės kismą lėmė kelios sąlygos, kurios išskyrė šią grupę iš kilmingųjų sluoksnio. Pirma – valdžios elito nariai buvo teisėjai ir teismų sistemos klientai, tai lėmė dvilypi jų santykį su teise, o likę bajorai buvo tik teismų klientai. Antra – aukštesnė politinė ir socialinė bei ekonominė padėtis suteikė pranašumą bylinėjantis ir palaike hierarchizaciją teismuose, sudariusią sąlygas teisinio nihilizmo apraiškoms. Trečia – valdžios nariai atstovavo skirtingoms politinėms grupuotėms, disponavo skirtingu ekonominiu ir socialiniu potencialu ir skirtingais keliais buvo patekę į valdžios elitą – tai lėmė individualią patirtį ir eklektizavo šios grupės teisinę sąmonę. Minėtos sąlygos lėmė valdžios elito sąmonei būdingą archajiškų ir naujų idėjų simbiozę, suformavusią kokybiškai naują teisės ir teisingumo suvokimą.

Reikšminiai žodžiai: valdžios elitas, teisinė sąmonė, teisinė kultūra, teisė, Statutas.

Keywords: the governing elite, judicial awareness, law, judicial culture, codification.

Įvadas

XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) vyko spartus teisės kodifikavimo ir taisymo procesas. 1564–1566 m. administracinė ir teismų reforma transformavo teisinę sistemą. Kadangi reforma vyko politinių įvykių sūkuryje, šie nukreipia istoriko žvilgsnį į priežastinių ryšių tarp įvykių ir teisinės sistemos transformacijos paiešką ir, nors neabejotina, kad Livonijos karas, 1562 m. Vitebsko peticija, egzekucinis bajorijos judėjimas Lenkijos karalystėje ir kiti įvykiai spartino unijinius ir kartu teismų pokyčių procesus,

teisinės valdžios elito sąmonės raida kūrė tą terpę, iš kurios kilo reformos.

Lietuvių istoriografijoje regioninio valdžios elito sąvoką savo darbe vartojo Eugenijus Saviščevas, apibūdindamas socialinę grupę, į kurią įėjo valdovo ir savivaldos pareigūnai, turėję pareigas Žemaitijoje¹. Šiame straipsnyje valdžios elito terminas vartojamas pabrėžiant pareigybinį aspektą, šią grupę LDK sudarė centriniai, administraciniai ir valdovo pareigūnai. Teisinės sąmonės raidos kontekste ši grupė svarbi dėl to, kad XVI a. didelė dalis pareigūnų

¹ E. Saviščevas, 2010, p. 20.

vienu metu buvo teismų klientai ir teisėjai ir turėjo didelę įtaką kuriant LDK teisę. Kadangi 1564–1566 m. reforma pakeitė šį statusą, tampa aktualūs klausimai, kaip keitėsi LDK valdžios elito teisinė sąmonė XVI a. viduryje ir ar šie pokyčiai lėmė palankią terpę reformoms?

Straipsnio chronologiją diktuoja dviejų teisinių paminklų atsiradimo datos. Tiek Pirmasis Lietuvos Statutas (toliau – PLS), tiek Antrasis Lietuvos Statutas (toliau – ALS) buvo reikšmingi teisinės kultūros paminklai, todėl, kalbant apie teisinius procesus, vykusius LDK, Statutai vaidina pagrindinį vaidmenį. Minėtos įstatymų kodifikacijos aiškiai datuojamos, tačiau teisinė sąmonė yra inertiška, todėl PLS laikysime aktyviai sąmonę veikiančiu teisės šaltiniu, o ALS – besikeičiančios teisinės sąmonės produktu.

Straipsnio objektas – LDK valdžios elito teisinės sąmonės raida. Darbe teisinė sąmonė apibrėžiama kaip sistema vaizdinių, idėjų, teorijų, interesų grupių sukurtų apie galiojančią ir pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų sutikimą ar nesutikimą su jų interesais (teisingumu), taip pat teigiamos arba neigiamos emocijos, kurias patiria turintieji skirtingų interesų, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją savo ir visuomenės interesų požiūriu².

Nagrinėdami teisinę sąmonę, neišvengiamai turime kalbėti ir apie teisinę kultūrą. Šios dvi sąvokos apibūdina tarpusavyje susijusius reiškinius. Teisinė kultūra yra socialinės kultūros dalis, kurią atspindi teismų sistema, teismo procesas, įstatymų leidyba, teisinis švietimas, o teisinė sąmonė yra požiūris į egzistuojančią teisę ir tei-

sinę kultūrą bei šios kultūros vertinimas. Teisinę kultūrą galime laikyti kolektyvinės teisinės sąmonės realizacija valstybėje. Šį terminą mokslinėje kalboje pradėjo vartoti teisės komparatyvistika, lygindama skirtingas teises kultūras, todėl teisinę kultūrą apibrėžė kaip bendrą teisinę sistemą arba geografinį darinį (šiuo atveju LDK)³.

LDK teisės istorijos tematika susilaukė daugelio istorikų dėmesio, tačiau dauguma jų teisinės sąmonės raidos neanalizavo. Temos pionierius buvo LDK teisės istorikas Ivanas Lappo, parašęs straipsnį apie Lietuvos teisinę sąmonę⁴. Savo darbe, skirtame 1588 m. Lietuvos Statutui⁵, autorius analizuoja ilgą Statuto kodifikavimo procesą (prasidėjo 1544 m.), aptaria LDK teisinės kultūros raidą bei politinių įvykių įtaką jai. Deja, vėliau XVI a. teisinės sąmonės raida mokslininkų dėmesio nebepatraukė ir buvo netiesiogiai nagrinėta tik kaip kompleksinė LDK teisės istorijos dalis. Dera paminėti istorikus ir jų darbus, formavusius LDK teisės istorijos istoriografijos gaires, – Juliuszą Bardachą, kuris domėjosi lenkų ir romėnų teisės recepcija bei veikimu LDK teisėje⁶; Stanislovą Lazutką, Edvardą Gudavičių bei Ireną Valikontę, publikavusius ir išsamiai aptarusius PLS, jo reikšmę ir poveikį⁷; Andrzejų Zakrzewskį, išsamiai analizavusį LDK XVI–XVIII a. teisės, santvarkos ir visuomenės raidą⁸.

Svarbiausi tyrimo šaltiniai – teisinę sąmonę formuojantys ir kartu ją atspindintys

³ J. Husa, 2012, p. 5.

⁴ I. Lappo, 1934, p. 343–341.

⁵ I. Lappo, 1934 a, p. 473.

⁶ J. Bardach, 1999, s. 158; J. Bardach, 1988, s. 399.

⁷ Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), 2001, p. 382; S. Lazutka, 1994, p. 46; S. Lazutka, 1999, p. 279–297.

⁸ A. Zakrzewski, 2013, s. 323.

² A. Vaišvila, 2000, p. 213.

PLS ir ALS⁹. Lietuvos Metrikos (toliau – LM) teismų bylų knygoose esantys aktai atskleidžia individualų požiūrį į teisę ir teismo procesą. Bylos parodo besibylinėjančių šalių vertybių sistemas, kurios atspindi teisėjų ir bylininkų mąstyseną ir motyvaciją teismo procese. LM esančiuose XVI a. penktojo dešimtmečio seimų nutarimuose matyti bajoriškosios visuomenės požiūris į egzistuojančią teisę ir teismų sistemą, išreikštas nepasitenkinimas tam tikrais teismų sistemos veikimo principais, o tai leidžia iš dalies rekonstruoti teisėjų požiūrį į teismo darbą. Tiesioginių šaltinių, leidžiančių spręsti apie valdžios elito teisinę sąmonę XVI a. viduryje, nėra daug, todėl svarbus Alberto Goštauto ir Plocko vyskupo viešas disputas dėl teismų padėties LDK¹⁰, atskleidžiantis individualią teisinę sąmonę. Panašaus pobūdžio šaltinis yra Mykolo Lietuvos „*De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum*“¹¹, kuriame kalbama ne tik apie teisinės sistemos ydas, bet ir apie universalius teisės principus, kurių taikymas, anot autoriaus, būtų sveikintinas. Minėti šaltiniai subjektyvūs, dėl to matome iškreiptą teisinės sąmonės vaizdinį. Pavyzdžiui, Mykolas Lietuvis, Albertas Goštautas savo tekstuose pateikė, jų nuomone, idealų teisinės sąmonės tipą, kuris greičiausiai nutolęs nuo jų kasdienės teisinės sąmonės, o LM teismų bylose naudojami argumentai dažnai yra įrankis išvengti teisinės atsakomybės ir atskleidžia tik tam tikrus bylininkų sąmonės bruožus.

⁹ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года, 2003, с. 350; Первый Литовский Статут (1529), 2004, с. 522.

¹⁰ Nr. 214, Nr. 215; in Acta Tomiciana, 1901, p. 163–167.

¹¹ Mykolas Lietuvis, 1966, p. 135.

Nepaisant šių trūkumų, šie šaltiniai leidžia pažvelgti į kolektyvinę valdžios elito teisinę sąmonę.

1. LDK europietiškos teisinės kultūros sklaidos kontekste

Europoje pirmieji teisiniai sąvadai atsirado barbarų teisės pagrindu: 507–511 m. Salijų teisynas, 634 m. Rotario ediktu patvirtintas langobardų teisės sąvadas, Karolio Didžiojo laikų „*Lex Saxonorum*“ ir „*Lex Turingorum*“ bei kiti barbarų teisynai¹². Teisės sąvadų tradicija kiek vėlavo Rusijoje: trumpoji Rusų tiesa parengiama XI a., o plačioji – XII a. Šiuos teisynus galime apibūdinti kaip stiprėjančio feodalizmo išraišką, nes, pavyzdžiui, kraujo keršto apribojimas pinigėmis baudomis varžė destabilizuojančias gentinės kilmės praktikas, iš visuomenės smurtines funkcijas perėmė feodas¹³. XII–XIII a. per Europą nuvilnijo įstatymų leidybos ir teisės kodifikacijų banga¹⁴: 1158 m. Frydricho Barbarosos įstatymai, 1241 m. Danijoje išleista jutų teisė, galiojusi iki 1863 m., Vokietijoje – iki 1899 m., 1215 m. – „*Magna Carta*“ Anglijoje, Sicilijoje – 1231 m. „*Liber Augustalis*“, Kastilijoje 1258 m. išleista žemės teisės kodifikacija, „*Libro de las Leyas*“¹⁵.

Po krikšto LDK įsiliejo į lotyniškosios Europos kultūrinį arealą. Krikščioniškos vertybės keitė pagonišką sąmonę ir kartu – teisingumo suvokimą. Juliuszas Bardachas, kalbėdamas apie LDK prasidėjusį teisės kodifikavimo procesą, pabrėžė, kad jis sutapo su Vidurio Europos valstybė-

¹² K. Modzelewski, 2007, p. 41–51.

¹³ A. Reynolds, 2014, p. 700.

¹⁴ H. Lück, 2017, p. 19–20.

¹⁵ H. Hattenhauer, 2009, p. 442.

se vykusiais procesais ir pateikė nemažai pavyzdžių: Šventosios Romos imperijos aukščiausiam tribunole 1495 m. nuspręsta vadovautis romėnų teise tais atvejais, kurių nebuvo išnagrinėjusi sritinė teisė; 1532 m. rinkinyje „Constitutio Criminalis Carolina“ kodifikuota baudžiamoji teisė; 1514 m. pradėta sisteminti Vengrijos karalystės teisė; 1508 m. Viktorinas Kornelijus iš Vyšegrado bandė suvienodinti Čekijos karalystės teisę darbe „O právech, súdiech i o dskách země české knihy devaterý“.

LDK vykę tuo pat metu kaip ir Europoje teisės raidos procesai rodo ne tik teisinės, bet ir bendros europietiškos kultūros sklaidą ir recepciją. Šiame kontekste svarbus Lenkijos karalystės veiksnys, lėmęs teisinės kultūros ir sąmonės raidą LDK. Lenkijos karalystės teisinė sistema, kuri formavosi XIV a.–XV a. pradžioje pagal Vakarų Europos luominėms monarchijoms būdingas tendencijas¹⁶, yra nuoseklios teisinės kultūros raidos, kai išsivystė tam tikrą nacionalinį ypatumą turėjusi teisinė sąmonė, pavyzdys. Krokuvos akademijos rektorius Pavelas Wlodekiewiczus Konstancos bažnytiniame susirinkime (1414–1418) plėtojo tautų teisės koncepciją, kurią priešpriešino Katalikų Bažnyčios ir Šventosios Romos imperijos imperatoriaus skleidžiamai teisės universalumo idėjai¹⁷. Pavelo Wlodekiewicziaus koncepcijai įtakos turėjo ir Lenkijos, ir LDK konfliktas su Kryžiuočių ordinu ir XIV a. vykę intensyvūs teisės raidos procesai: XIV a. viduryje Kazimiero Didžiojo priimtos Didžiosios ir Mažosios Lenkijos teisės kodifikacijos, Krokuvos akademijos įkūrimas, valdovo rinkimų

tradicijos įtvirtinimas, XIV–XV a. savi-valdžių teismų paviete kūrimasis¹⁸. Lenkijos karalystėje, kaip ir LDK, nykstant valdovo pareigūnų teismams, valdžios elitui teko atsiskyti teisėjų funkcijų¹⁹. Teisinės sąmonės demokratizavimo procesui įtaką darė daug veiksnių, tačiau ilgai užtrukę struktūriniai teismų pokyčiai rodo teisinės sąmonės raidą buvus inertišką.

XVI a. matome mėginimus sisteminti Lenkijos teisę – 1506 m. priimtas Laskio Statutas, o 1523 m. parengta teisės proceso kodifikacija „Formula Processus“²⁰. Abiejų teisių daktaras Janas Ostrorogas dar iki Laskio Statuto svarstymo 1501 m. pateikė bendros teisės Lenkijos karalystėje koncepciją darbe „Monumentum pro republicae ordinatione“²¹. Optimistinė jo idėja kodifikuoti teisę, atsižvelgiant į romėnų teisę, nebuvo realizuota, nes Laskio Statutas funkcionavo kaip teisės sąvadas, o ne kodifikacija. Tai buvo pagalbinė medžiaga teisėjams ir besibylinėjantiesiems, tačiau Statutas nekūrė bendros teisės sistemos Lenkijos karalystėje, o tai tik stiprino lenkų teisės partikuliarizmą. 1532 m. mėginta šią situaciją keisti – pradėtas teisės kodifikacijos projektas – *Correctura iurium*, tačiau 5 knygų, 929 straipsnių kodifikacija nebuvo priimta. Lenkų bajorija nebuvo pasirengusi tokio masto pokyčiams ir 1534 m. Petrakavo seime nugalėjo tradicionalizmas ir konservatyvios nuotaikos²². Tai atspindi teisinės sąmonės inertiškumą, nes, nepaisant išvystytos teismų sistemos,

¹⁸ Ibidem, p. 477.

¹⁹ *Historija ustroju i prava polskiego*, 2003, s. 118–120.

²⁰ J. Bardach, 1988, s. 14–15.

²¹ W. Uruszczak, 2010, s. 165.

²² S. Plaza, 1997, s. 141.

¹⁶ S. Plaza, 1997, s. 533–537.

¹⁷ J. Bardach, 1957, s. 435.

funkcionuojančio teisės fakulteto ir aukštos teisinės kultūros, bajoriškai Lenkijos visuomenei patrauklesnis atrodė tradicinis privilegijų sąvadas, o ne kokybiškai nauja kodifikacija.

2. LDK valdžios elito teisinės sąmonės požymiai Pirmajame Lietuvos Statute

PLS priėmimo išvakarėse hierarchizuotas ir heterogeniškas bajorijos luomas turėjo tapti vientisas, tačiau prie kodifikavimo daugiausia prisidėjo diduomenės atstovai²³, todėl pirmoji LDK teisės kodifikacija, įtvirtinusi bajorijos teises, įtvirtino ir diduomenės, kurios dalis įėjo į LDK valdžios elitą, teises. Socialinė hierarchija Statute įtvirtinama III skyriuje, skirtame bajorijos laisvėms. Pirmajame straipsnyje įtvirtinama ponų tarėjų apsauga ir neliečiamybė, išskirtinė padėtis valstybės santvarkoje: „<...> *mūsų tarėjų niekaip nemenkinsime, bet nuo visokios nepagarbos ir pažeminimo tą valstybę saugosim.*“²⁴ Statute Ponų Taryba suvokiama kaip valstybės kūno dalis. Tai patvirtina 6 straipsnis, kuriame valdovas įsipareigojo nieko nekeisti be tarėjų žinios ir pritarimo²⁵. Ryšys tarp valdžios elito ir LDK diduomenės lėmė, kad PLS nepanaikino bajorijos hierarchizacijos luomo viduje, dėl to buvo įmanoma skirtinga teisinės sąmonės raida. Tam tikrą atskirtį sudarė ir tai, jog ponai tarėjai – vaivados ir seniūnai – atsakė aukščiausiai teismų grupei – valdovo ir Ponų Tarybos teismams²⁶, o likusi bajorija turėjo bylinėtis administratorių teismuose.

Kadangi administratoriaus – teisėjo institutas buvo gana archajiškas ir reikalavo didesnio masto reformos, šioje srityje valdžios elitui pavyko išsaugoti pranašumą. Visgi PLS užbaigė ilgą laikotarpį, kuriame dominavo paprotys²⁷. Šis apribojimas užtikrino tam tikrą teismo proceso objektyvumą, nes suvaržė teisėjo laisvę interpretuoti paprotį.

Paradoksalu, kad Statute įtvirtintas administratorių dominavimas teismuose turėjo reikšmingą įtaką valdžios elito ir likusios bajorijos teisinės sąmonės modernėjimui, nes pamažu naikino hierarchinę teisės sampratą, kurią geriausiai iliustruoja tipiškas viduramžių teisės principas, teigęs, jog aukščiausias teisės šaltinis yra valdovas. PLS to neužginčijo, tačiau pamažu ši samprata buvo pakeista, ir net pats valdovas teisti turėjo pagal Statutą²⁸. Šiuo atžvilgiu taip pat pasikeitė valdžios elito kaip teisėjų vaidmuo, nes hierarchinė padėtis luome nebebuvo teisinio autoriteto pagrindas. Žinoma, kalbant apie PLS reikia turėti omenyje, kad teisėjai ir prieš teisės kodifikavimą turėjo atsižvelgti į privilegijas bei papročius, tačiau teisės kodifikavimas objektyvizavo teisinę sistemą, suvienodinta teisė paspartino vienijančios teisinės sąmonės raidos procesus.

PLS galima įžvelgti teisinės ir administracinės valdžios atskyrimo užuomazgų. VI skyriaus 2-uju straipsniu visi administratoriai įpareigojami išsirinkti du žemionis, kurie atliktų teisėjų funkcijas, jeigu vaivada ar seniūnas negalėtų teisti dėl valdovo ar valstybės reikalų²⁹. Iš šio

²³ S. Lazutka, 1999, p. 280.

²⁴ Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), p. 148.

²⁵ Первый Литовский Статут (1529), c. 160.

²⁶ Ibidem, p. 160.

²⁷ A. Zakrzewski, 2013, s. 215.

²⁸ Первый Литовский Статут (1529), 2004, c. 182.

²⁹ Ibidem, p. 182–183.

straipsnio galima suprasti, kad administratoriaus ir teisėjo pareigos kartais buvo nesuderinamos ir urėdo paskirti pareigūnai kai kuriais atvejais galėjo bylas nagrinėti savarankiškai. Kita vertus, administracinė (kurią LDK kontekste galima vadinti politine) valdžia buvo labiau vertinama nei teisminė, nes bajorijos atstovai pavaduodavo vaivadas, seniūnus teismo procese – tai keitė valdžios elito atstovo ir LDK teisės ryšį. Minėtą straipsnį reikia interpretuoti kaip nuolaidą bajorijai, gavusiai savo atstovus teismuose, tai rodo užgimus teisinės minties užuomazgą, kilusią iš vientiso bajorijos luomo idėjos. Žinoma, valdžios elito teisminis autoritetas išliko labai svarbus: išrinktieji du žemionys buvo tiesiogiai pavaldūs vaivada ar seniūnui, o valdovo skirti teisėjai turėjo atsakyti to pavieto vaivadais³⁰.

Netiesiogiai valdžios elito autoriteto svarba pabrėžiama I skyriuje, 23 straipsnyje, kuris numatė 6 savaičių įkalinimą ir 12 rublių grašių baudą tam, kas nepaisytų valdovo ir ponų tarėjų sprendimo³¹. Straipsnio epicentre yra valdovo asmuo, tačiau dėmesio skiriama ir ponams tarėjams, taip atskleidžiamas konsensusas tarp valdovo ir valdžios elito pagrįstas valstybės valdymo modelis, kai svarbiausi valstybės sprendimai priimami abipusiu susitarimu. Dėl to valdžios elito teisminis autoritetas galėjo būti tos pačios kilmės kaip ir valdovo, nes jis, kaip įstatymų leidėjas, tarėsi su ponais tarėjais ir, suteikdamas administracinę pareigybę, kartu suteikdavo teisminę valdžią. 1564–1566 m. teismų reformos metu atsisakius administratorių teisėjų

žemės teisme, tai sutrikdė hierarchinės tesiminės valdžios perdavimą, nes atsirado renkami teisėjai, nyko teisėjo ir teismo asmeninis ryšys, dėl to paspartėjo teismų institucionalizavimas.

PLS nepanaikino teisės hierarchizacijos, nes diduomenės atstovai vis tiek turėjo būti teisiami valdovo arba kelių ponų tarėjų teisme³². Šeštąjį straipsnį galima suprasti dvejopai – kaip privilegiją diduomenei arba kaip mėginimą išlaikyti nešališkumą susiklosčiusioje LDK teismų sistemoje. LDK valdžios elito sociopolitinė grupė buvo susiformavusi, senųjų giminių atstovai, keičiantis kartoms, nuolat gaudavo pareigybes valstybės aparate. Taip pat egzistavo nuolatinė konkurencija tarp valdžios elito atstovų, kurią XVI a. geriausiai iliustruoja Mykolo Glinskio ir Jono Zaberezinskio ar Alberto Goštauto ir Konstantino Ostrogiškio, Radvilų konfliktai. Valdžios elite didikų grupuotės konkuravo tarpusavyje, todėl teisėjavimas politinio priešininko byloje galėjo teisėjui duoti pastebimos naudos arba padaryti nuostolį priešininkui. Iliustratyvus to pavyzdys yra Vilniaus vaivados Alberto Goštauto teisėjavimas 1525 m. valdovo teisme, kuriame vaivada pagrindė Jono Segenevičiaus ir Aleksandro Chodkevičiaus ieškinį velionio Mikalojaus Radvilos sūnams Jonui ir Stanislovui Radviloms, tačiau po Radvilų apeliacijos, bylą išnagrinėjus, ankstesnysis sprendimas buvo atmestas ir byla pradėta nagrinėti iš naujo³³. Nors egzistavo ydinga praktika, susiformavo apsauginiai mechanizmai, lėmę teismų objektyvumą.

³⁰ Ibidem, p. 182.

³¹ Ibidem, p. 147.

³² Ibidem, p. 186.

³³ Lietuvos Metrika (toliau – LM) 4-oji Teismų bylų knyga, 1997, b. 193, p. 163–165.

1530 m. Deodato Septenijaus parašyta panegirika Žygimantui Senajam leidžia suprasti, kokią vietą Statuto priėmimo išvakarėse to meto didiko sąmonėje galėjo užimti teisė³⁴. Panegirikoje, kuri galėjo būti A. Goštauto kalba 1529 m. Seime, Žygimanto Senojo nuopelnai prilyginami LDK krikštui. Brėžiama paralelė tarp religijos ir teisingumo, nes tik gavus rašytinę teisę, tampama tikrais krikščionimis³⁵. Tai būdinga viduramžiškam teisės suvokimui, kai bažnytinė kanonų teisė buvo laikoma tobuliausia teisės forma, o pasaulietinės teisės tikslas buvo priartėti prie jos³⁶. A. Goštautas, lygindamas Statuto priėmimą ir LDK krikštą, netiesiogiai prisiėmė nuopelnus, panegirikoje Žygimantui Augustui pabrėžiama, kad sudaryti Statutą buvo pavesta būtent A. Goštautui³⁷. Panegirika buvo sukurta A. Goštauto aplinkoje ir neabejotinai yra subjektyvi³⁸ bei individualaus pobūdžio, tačiau šį didiką galime vertinti kaip tipišką to meto senosios diduomenės atstovą, kurio giminė ilgą laiką gaudavo aukščiausias pareigybes valdžios elite. Radvilų, Kęsgailių giminės galios šaknys siekė Vytauto laikus ir socialiniu atžvilgiu tos giminės užėmė panašią poziciją to meto visuomenėje, tai nulėmė panašias patirtis, dėl to Goštauto išsakyta pozicija LDK teisės ir teismų atžvilgiu galėjo būti būdinga ne tik šiam didikui, bet ir kitoms senojo valdžios elito giminėms.

³⁴ „Žygimanto, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos, Rusijos, Prūsijos, Žemaitijos, Mazovijos ir kitų didžiojo kunigaikščio ir pono bei tėvonio pagyrimas“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, 2000, p. 62.

³⁵ *Ibidem*, p. 64.

³⁶ H. J. Berman, 1999, p. 362.

³⁷ Lazutka S., 1994, p. 25.

³⁸ Варонін В., 2005, с. 21–35.

3. Teisėjo teisinė sąmonė

Vaivadų, seniūnų, maršalkų teismuose valdžios elito kolegialumo lygis buvo skirtingas ir priklausė nuo administratoriaus valios. Pavyzdžiui, Motiejus Vaitiekaitis Kločka, būdamas valdovo maršalka ir Val-kavisko laikytojas, savo teisme jau nuo 1530 m. pritaikė PLS nuostatą, numačiusią dviejų žemionių dalyvavimą teisme, o tuo pačiu metu Albertas Goštautas monopolizavo teisinę valdžią savo vaivadijoje³⁹. Dėl socialinės ir pareiginės hierarchizacijos teismuose susidarė skirtis tarp administratoriaus – teisėjo ir bajorijos atstovų, nulėmusi skirtingą šių teismų kolegialumo laipsnį. Vilniaus vaivados Jono Hlebavičiaus 1542 m. teisme matome keletą smulkių pareigūnų: Vilniaus tįjūną ir pilininką, Užpalių ir Pienionių laikytoją Vaitiekų Šimkavičių Jundilą, Mozyriaus ir Krėvos laikytoją Razmusą Daugirdą, valdovo dvarionį kunigaikštį Andrių Jonavičių Ozereckį⁴⁰. Teisme teisėjų kolegijoje ryškus hierarchinis skirtumas, todėl svarbiausią įtaką sprendimui turėjo Vilniaus vaivada, o kolektyvinis principas tokia teisme buvo simbolinio pobūdžio. Ponų Tarybos, komisorijų ir net valdovo teismuose, kur skirtis tarp pareigūnų nebuvo tokia ryški, sprendimą lėmė kolektyvinis susitarimas. Valdovo teismas, nors savo kilme buvo patriarchalinio pobūdžio, 1492 m. padarius tam tikrų apribojimų, 1529 m. vis labiau tapo kolektyviniu valdovo ir Ponų Tarybos teismu. Tai patvirtina faktas, kad šiame teisme dažnai minimi Ponų Tarybos nariai⁴¹, o I. Malinovskis jį mano esant

³⁹ H. Lulewicz, A. Rachuba, 2009, s. 14.

⁴⁰ LM. 11-oji Teismų bylų knyga, 2001, p. 12.

⁴¹ LM. 4-oji Teismų bylų knyga, p. XVI.

valstybinę teisną, kuriame Ponų Taryba buvo lygiavertė valdovo partnerė⁴². Dėl valdžios elito ištraukimo į LDK teisminę sistemą kolektyviniuose teismuose susidarė palanki terpė bendrai valdžios elito teisinei sąmonei formuotis. Visgi dvilypė teismų sistema veikė skirtingus valdžios elito sąmonės lygmenis.

Vaivadų, seniūnų ir vietininkų teismai turėjo subendrinti teisinę sąmonę, nes kiekvienos bylos nagrinėjimas šiuose teismuose dėl hierarchinio skirtumo teismo kolegijoje buvo individuali valdžios nario patirtis. Tokie seimai galbūt veikė konservuojančiai, nes siejo teisną su asmeniu, o ne institucija, dėl to seimuose matome bajorų nusiskundimų. 1544 m. Bresto seime bajorija skundėsi dėl ydingos teismų praktikos, nes vaivados, seniūnai, kiti pareigūnai buvo linkę vykdyti teismus savo dvaruose ar kitose valdose ir kartais išsiveždavo teismų bylų knygas į savo dvarus⁴³. Čia matoma tam tikra priešprieša tarp skirtingų teismo sampratų, nes bajorija suvokia teisną kaip instituciją, susijusią su tam tikra vieta – pavietu, o teisėjai suvokė teisną asmeniškai, tai yra kad jų vykdomo teisingumo legitimumas nepriklauso nuo teismo vietos. Nors abi pozicijos yra formuojamos praktinių sumetimų, bajorijos požiūris į teismus šiuo atžvilgiu yra modernesnis, o teisėjo požiūryje galima išvystyti patriarchalinės sąmonės likučius. Valdovas, atsakydamas į šį bajorijos prašymą, pabrėžė, kad teismai turi vykti tik pavieto teismo vietoje ir tik besibylinėjančiųjų pageidavimu gali būti perkelti

kitur⁴⁴, taip įtvirtindamas institucinę teismo sampratą su išlyga, kuria teisėjai galėjo manipuliuoti. Taip pat valdovas įtvirtino nuostatą, kad teismų knygos turi likti paviete, nes tai nuo seno nustatyta⁴⁵. Matome, kad administratoriai – teisėjai buvo linkę savivaliauti ir lanksčiai žiūrėti į kai kurias nuostatas.

Kitas veiksnys, turėjęs įtakos, – LDK teismų sistemos užimtumas. Valdovo teismas buvo perkrautas apeliacijų⁴⁶, nes administratorių teismuose užsibaigdavo tik dalis bylinėjimųsi. Bajorų bylų gausa valdovo ar Ponų Tarybos teismuose kliudė valdžios elitui, nes niveliavo šių išskirtinę teisę bylinėtis aukštesniosios instancijos teismuose, be to, dėl ieškinių gausos bylos šiuose teismuose nagrinėtos ilgiau. Apkrautos valdovo ir Ponų Tarybos teismų sesijos, skirtos nagrinėti apeliacines ir kitas bylas, sutapdavo su Seimu⁴⁷. Šią bėdą pastebėjo Bona Sforca ir pateikė siūlymą teismus formuoti pagal lenkišką tvarką. Tam prieštaravo LDK kancleris, Vilniaus vaivada A. Goštautas, nes jam buvo svarbu išlaikyti esamą teisinę sistemą, o ne ją optimizuoti.

A. Goštauto laiške išdėstyta tik vieno didiko nuomonė ir dėl to sunku ką nors pasakyti apie kitų valdžios elito atstovų požiūrį. Kita vertus, tuo metu vyko didikų konsolidacija prieš karalienę Boną ir LDK dominavo Alberto Goštauto bei Jono ir Jurgio Radvilų triumviratas⁴⁸, todėl laiške pateikti kontrargumentai⁴⁹ Bonos Sfor-

⁴² И. Малиновский, 1912, с. 184.

⁴³ Литовская Метрика. Часть третья: Книги Публичных Дел. Русская историческая библиотека (toliau – РИБ), 1914, т. 30, с. 4.

⁴⁴ Ibidem, p. 128.

⁴⁵ Ibidem, p. 128.

⁴⁶ A. Zakrzewski, 2013, s. 178.

⁴⁷ LM. 4-oji Teismų bylų knyga, b. 7, b. 35.

⁴⁸ R. Ragauskienė, 2002, p. 37.

⁴⁹ „Alberto Goštauto argumentai, kodėl teisėjai neturi būti skiriami taip kaip Lenkijoje (1536)“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, 2000, p. 55.

cos siūlymui suvienodinti teismų sistemas Lenkijos karalystėje ir LDK galėjo iliustruoti LDK diduomenės poziciją teismų sistemos atžvilgiu.

Argumentuose aiškiai atsispindi teisiškai vientiso, tačiau ryškiai socialiai hierarchizuoto luomo vaizdinys. A. Goštautas teigia, kad lenkiška sistema LDK neveiks, jei didikai teismuose būna šališki, situacija tik pablogės, suteikus šias funkcijas bajorams⁵⁰. Taip pat pabrėžiama, jog LDK bajorai subordinuoti valdovui ir Ponų Tarybai ir suvažiavę į seimus išklauso valdovo bei Ponų Tarybos sprendimus⁵¹, galia priklauso aukštesniojo kilmingųjų sluoksniu atstovams. Teisė, teisinė sistema ir valstybės suverenumas tarpusavyje yra susipynę ir vienas be kito negali egzistuoti. Nurodomi kitų valstybių pavyzdžiai, teigiant, kad skirtingose valstybėse egzistuoja skirtingos teisinės sistemos. Apeliuojama į Palenkės gyventojus, esą šie mieliau vadovautųsi LDK, o ne Lenkijos karalystės teise⁵². Teisė suprantama kaip tapatybės dalis, kurią dera ginti, o tai galima laikyti pirmuoju praktiniu PLS poveikiu valdžios elito sąmonei. Galiausiai A. Goštauto laiške pastebimas svarbiausias modernios teisės bruožas, suvokiama įstatymo viršenybė net prieš valdovą: „*Praeterea habemus jam a Majestate sua etiam istorium judiciorum ordinationem privilegio et juramento a Majestate, sua raboratam et confirmatam, quae nescio an quo pacto vel modo aboleri posset vel infringi.*“⁵³ Taigi matome net kelis įdomius teisinės sąmonės bruožus: aiškiai suvokiama įstatymo

viršenybė, valstybės teisė suprantama kaip tapatybės dalis ir taip pat išlaikomas patriarchalinis požiūris į teismų sistemą. Laiške išsakyti argumentai yra naujo ir archajiško požiūrio į teisę simbiozė, greičiausiai atspindinti aukščiausio valdžios elito narių teisinę sąmonę ir jos pokyčius. Kita vertus, sunku apibūdinti karalienės Bonos grupuotės LDK valdžios elito dalį, nes šie nepaliko tokio ryškaus šaltinio ir šiuo atveju karalienės poziciją greičiausiai išsakė Plocko vyskupas Jonas Chojenskis⁵⁴. Dvasininkas išradingai atsakė į visus Vilniaus vaivados argumentus, tačiau įdomūs yra atsakymai į 9-ąją ir 10-ąją. Plocko vyskupas 9-ajame argumente, atsakydamas į tai, jog nusistovėjusių papročių nevalia keisti, teigia, kad teisė vystosi – romėnai perėmė įstatymus iš graikų, krikščioniško pasaulio teisė žvelgė į romėnus, skirtingiems papročiams tik papildant šalies teisę⁵⁵. Istorinis kontekstas, turimi duomenys rodo, kad XVI a. LDK teisės kodifikacijos proceso metu aiškiai jaučiama Romos teisės įtaka, nevengta teisės skolinių, ypač ALS atveju⁵⁶. Taip pat dera pažymėti, kad dalis Bonos globojamų didikų (Jonas Hlebavičius, Chodkevičiai) padarė karjerą penktajame dešimtmetyje ir tai galėjo užtikrinti tam tikrą teisinės minties, kuri buvo palanki teisės recepcijai, tęstinumą valdžios elito viduje. Ši situacija leido nuosaikiau žvelgti į bajorų reikalavimus sulyginti abiejų valstybių teismų sistemas.

Ikireforminiame pilies teisme, kuris tapo poreforminių luominių bajorijos teismų prototipu⁵⁷, susidūrė valdžios elito ir bajorijos teisinė sąmonė. Geriausiai tai

⁵⁰ Ibidem, p. 57.

⁵¹ Ibidem, p. 56.

⁵² Ibidem, p. 56–57.

⁵³ Nr. 214, in: Acta Tomiciana, t. 11, p. 165.

⁵⁴ Ibidem, Nr. 215, p. 165.

⁵⁵ Ibidem, p. 167.

⁵⁶ J. Bardach, 1999, s. 34.

⁵⁷ Lietuvos istorija, t. 5, 2013, p. 201.

ilustruoja Vilniaus pilies teismo veiklą, nes teismui vadovavo Vilniaus vaivada, kuris dažniausiai buvo LDK elito politinis lyderis⁵⁸, ir vaivadijoje vykę teismų kultūros pokyčiai signalizavo apie pokyčius visoje LDK⁵⁹, pavyzdžiui, LDK kanclerio, Vilniaus vaivados Mikalojo Radvilos Juodojo paskirtas pilies teismo teisėju Povilas Ostrovickis⁶⁰ dalyvavo komisijoje, sudariusioje ALS. Jūratė Kiaupienė, tirdama Vilniaus vietininko Stanislovo Hamšėjaus teismo veiklą, pažymėjo, kad vietininkų teismas nuo 1542 m. pradėjo įgauti vis didesnę reikšmę⁶¹. Tai galima susieti ir su valdžios elito sąmonėje po truputį įsigalinčiu teisminės ir politinės valdžios sampratų atskyrimu, kuris įvyko dėl praktinių sumetimų. Pavyzdžiui, Vilniaus vietininko teismo prestižas pakilo Livonijos kampanijos metu, kai Vilniaus vaivada buvo užsiėmęs karo reikalais⁶². Vilniaus vaivadijos situacija liudija politinės ir teisminės valdžios atsiskyrimą vykus organiskai, perleidžiant kai kurias funkcijas vietininkams ar paskirtiems teisėjams. Vidinė sluoksnio komunikacija ir teismų veiklos praktika pastūmėjo panašių struktūrų kūrimąsi vaivadijose, nes ikireforminiai teismai jau buvo susikūrę Gardino, Slanimo, Upytės, Trakų regionuose⁶³. Kad vietininkų teismo institutas įgavo svarbesnę reikšmę teismų sistemoje, matome iš 1551 m. Vilniaus seimo nutarimo, kuris įpareigojo vaivadas ir seniūnus paskirti teisėjus savo vaivadijose ir seniūnijose⁶⁴. Bajorų integracija į teismų

sistemą užtruko ilgai, nors tokia galimybė buvo numatyta PLS. Kita vertus, valdžios elitas iki 1551 m. nebuvo linkęs perleisti teisminės valdžios, tai lėmė kelios sąlygos: 1) inertiška valdžios elito teisinė sąmonė; 2) stabili XVI a. vidurio politinė situacija, leidusi vaivadoms, seniūnams reziduoti savo administruojamose vietose; 3) vaivados, seniūnų teismai susitvarkydavo su bylų apimtimis; 4) didžioji dalis teismo mokesčių atitekdavo administratoriui – teisėjui. Teisminės valdžios atskyrimo kontekste įdomus yra Jono Jurgaičio Hlebavičiaus vietininko Luko Bezskio atvejis. Jis po vaivados mirties 1549 m. turėjo atsisakyti vietininko pareigų, tačiau 1551 m. Mikalojus Radvila Juodasis jį paskyrė pilies teismo teisėju⁶⁵. Anot Raimondos Ragauskienės, šios pareigos karjeros požiūriu buvo prastesnės. Teisminės sąmonės požiūriu tai iš tiesų įdomus atvejis, nes iš dalies hierarchizuojamos administracinė ir teisminė valdžios, o tai buvo įmanoma tik Seimui 1551 m. priėmus nutarimą. Visgi vietininkais buvo skiriami tik vaivadoms artimi asmenys, kuriuos pakeisdavo naujas vaivada, o tai rodo valdžios elitą siekus išlaikyti teisminės valdžios svertus. Išimtimi galima laikyti tik Stanislovą Hamšėją, kuris išliko vietininku net pasikeitus vaivadoms.

4. Tarp bajorijos ir valdžios elito – „*De moribus tartarorum, lituanorum et moscorum*“

Vakansijos išryškino LDK valdžios elito uždarmo problemą, penktame dešimtmetyje matome suaktyvėjusią rotaciją, dėl

⁵⁸ J. Kiaupienė, 1992, p. 64.

⁵⁹ J. Kiaupienė, 1992 a, p. 72.

⁶⁰ J. Kiaupienė, 1998, p. 54.

⁶¹ Ibidem, p. 65.

⁶² Ibidem, p. 66.

⁶³ D. Vilimas, 2006, p. 15.

⁶⁴ РИБ, 1914, т. 30, с. 186.

⁶⁵ R. Ragauskienė, 2012, p. 467.

to į šį ratą atėjo „naujų žmonių“. Jų teisinės sąmonės raidai įtakos turėjo kitokia socialinė, kultūrinė aplinka nei nuo seno valdžios elite esančių didikų giminių atstovų, ir, vykstant valdžios elito rotacijai, tokia teisinė sąmonė tapdavo valdžios elito sąmonės dalimi. Geras to pavyzdys – Mykolo Lietuvio išsakyta LDK teisės ir teismų sistemos kritika darbe „*De moribus Tartarorum, Litanorum et Moscorum fragmina X, multiplici historia referta*“. Jerzys Ochmianskis, analizuodamas tą kūrinį, pateikė svarių argumentų, identifikodamas Mykolą Lietuvį. Anot istoriko, po šiuo slapyvardžiu slėpėsi LDK kanceliarijos raštininkas, sekretorius, Skirsnemunės ir Raseinių laikytojas, pasiuntinys į Krymą Venclovas Maišiagališkis⁶⁶, įėjęs į Ponų Tarybos sudėtį⁶⁷. Visgi reikia turėti omenyje, kad valdžios elito pareigūnų hierarchijoje šis bajoras užėmė žemiausią padėtį ir jo išsakytas požiūris galėjo būti artimesnis būtent šiai valdžios elito daliai. 1528 m. surašyme minima, jog šis bajoras išrengia tik vieną raitelį⁶⁸, tai įrodo jo socialinę, ekonominę aplinką buvus artimesnę LDK vidutinei bajorijai, o ne diduomenei, kuri dominavo valdžios elite. Šiuo atžvilgiu Venclovas Maišiagališkis suvaidino teisinių idėjų katalizatoriaus vaidmenį.

Venclovo Maišiagališkio kreipimesi į valdovą Žygimantą Augustą apie 1550 m. atsispindi idealistinė teisingumo samprata. Pirmajame fragmente autorius, kalbėdamas apie totorių teisėjus ir teisę, pabrėžia, kad teisiamas remiantis dieviškaisiais įstatymais, o teisėjų funkciją atlieka dvasinin-

kai (kadijai), kurie nepasiduoda pasaulietinių turtų vilionėms⁶⁹. Autoriaus teisei sąmonei taip pat būdingas požiūris, kad dieviškieji įstatymai yra pasaulietinės teisės siekiamybė – net rašydamas apie kitos religijos atstovus, tokio pobūdžio teisę laikė geriausia. Su 1564–1566 m. dvasia sutapo Venclovo Maišiagališkio mintis, jog kadijų teismuose teisiami visi, kad ir kokia būtų jų socialinė padėtis, išskyrus aukščiausiąjį kunigaikštį⁷⁰. Nors autorius kalba apie totorių papročius ir gyvenimo būdą, pateikdamas pavyzdžius aiškiai parodo savo požiūrį į teisę ir teismų sistemą.

Venclovo Maišiagališkio retorikoje matome egalitaristines nuostatas LDK teisės ir teismų sistemos atžvilgiu, norima panaikinti, anot autoriaus, didikų įtvirtintą nelygybę teismuose monopolizavus teisėjų pareigybės ir įvedus didelius teismų mokesčius⁷¹. Įdomu, kad į Lenkijos karalystės teismų sistemą atsižvelgiama tik dėl mokesčių dydžio, o siūloma esamą padėtį ištaisyti atsižvelgiant į senovę. Pavyzdžiu laikomi maskvėnai, pasak autoriaus, besidžiaugiantys pasiskolinę iš Vytauto įstatymus, kuriuos lietuviai yra pamiršę⁷². Vargu ar autorius

⁶⁹ Mykolas Lietuvis, 1966, p. 31: „*Non quaestui etenim, sed pietati, impii ethnici illi habent iudicandi officium. Quod etiam est eis non laicum, sed religiosum, et per religiosas id exequentur Cadios, qui eò religionis initiantur, peculiariter secundum Iusiurandum, iam alioqui lecti tales, qui minimè inhiènt rebus profanis, de quibus alios iudicaturi sint.*“

⁷⁰ Ibidem, p. 31: „*Parent quoque foro eidem, hoc est, Cadij iudicio, et proceres ac duces cum popularibus pariter et absque discrimine, ac praetersummum principem, cuius Maiestati plus etiam quam humanae deferunt, ipsi in vniuersum, atque ad vnum omnes uno eodemque iure utuunt.*“

⁷¹ Ibidem, p. 46–47.

⁷² Ibidem, p. 49: „*Moscovitae gloriantur se à nobis leges sumpsisse Vitovvdinas, quas nos iam contemsumus.*“

⁶⁶ J. Ochmański, 1976, s. 778.

⁶⁷ И. Малиновский, 1912, с. 417.

⁶⁸ J. Ochmański, 1976, p. 777.

prisimena konkrečius įstatymus iš Vytauto laikotarpio, tokį sąmonės pobūdį galime apibūdinti kaip senovės romantizavimą. Paradoksalu, kad ši mąstymo forma galėjo ne tik turėti reikšmingą įtaką teisinės sąmonės raidai, bet ir tapti svariu argumentu demokratizuojant teismų sistemą.

„De Moribus“ plėtotos idėjos prieštaravo racionaliems valdžios elito interesams: teisinės galios išlaikymas, teismų mokesčių surinkimas, teisinės sistemos palankumas didikams teismų bylose, todėl būtų drąsu priskirti V. Maišiagališkio išsakytą poziciją LDK valdžios elitui. Visgi, vykstant valdžios elito rotacijai, į tą elitą atėjo asmenys, turintys panašią socialinę, kultūrinę patirtį. Pavyzdžiui, Sapiegų, Valavičių, Semaškų, Bohovitovičių, Tiškevičių giminių atstovai pradėdavo karjerą kanceliarijoje bei dalyvaudavo pasiuntinybėse ir tik per ilgą laiką išskildavo valdžios elito hierarchijoje. Ekonominis šių giminių potencialas jų atstovų karjeros pradžioje neprilygo senojo valdžios elito atstovų (Kęsgailų, Radvilų, Astikų, Alšėniškių, Zaberezinskių) turtams. Sudėtinga brėžti tiesioginį ryšį tarp socialinės ir ekonominės padėties, tačiau dera pasakyti, kad dalies Antrojo Lietuvos Statuto sudarytojų padėtis buvo panaši į „De moribus“ autoriaus. Povilas Ostrovickis ir Martynas Valadkavičius buvo vidutinės bajorijos atstovai⁷³. Tai liudija 1565 m. kariuomenės surašymo duomenys – Martynas Valadkavičius išrengė devynis karinius arklius⁷⁴.

Egalitaristinės mintys prasiskverbė į ALS. IV skyriaus įžangoje numatoma tei-

sėjų skyrimo tvarka, kuri radikaliai skiriasi nuo įteisintos PLS, doras katalikas bajoras galėjo tapti teisėju⁷⁵. ALS sustiprino kontrolės mechanizmus teisėjams, tai galime laikyti visuomenės teisės suvokimo pasikeitimu, nes PLS valdovas skyrė teisėjus savo nuožiūra, o pagal ALS IV skyriaus 1 straipsnį valdovas iš pavieta išrinktų 12 kandidatų paskiria tris – teisėją, pateisėjį ir raštininką, kurie turi prisiekti to pavieto vaivadais ar kaštelionui.

ALS IV skyriaus 20, 21 straipsniuose aptariamasis pilies teismas, kuriam daro įtaką vaivada ar seniūnas. 20 straipsnis, nustatęs vaivadų ir seniūnų teismų ribas, yra svarbus varžytinių principo kontekste, kai vienas bajoras pašaukia kitą ir teisme jie varžosi, kuris teisus. Teisingumo paieška tokiu atveju buvo ieškovo reikalas. Demokratinis žemės teismo funkcionavimas tokią teismų sampratą realizavo geriau, nes didino teismų prieinamumą pavietuose, o nuo valdžios elito priklausomas pilies teismas tuo pačiu metu keitė šią sampratą. Administratorių teismų funkcijos buvo susiaurintos, šie galėjo teisėjauti kriminalinio pobūdžio bylose – kai įvykdytas smurtas prieš bajorą ir jo žmoną, bajorų namų ar valdovo miestelių užpuolimas, plėšikavimas keliuose⁷⁶. Tai rodo, kad kriminaliniai nusikaltimai suvokti ne tik kaip žala nukentėjusiajam, bet ir kaip žala valstybei, nes valstybę reprezentavo administracijos pareigūnai. Ši teismų sistema, kurioje valdžios elitui pavyko iš dalies išsaugoti teisinės valdžios kontrolę, atskleidžia galbūt įdomius sąmonės pokyčius. Šie

⁷³ R. Ragauskienė, 2010, p. 215–229; I. Valikonytė, 2015, p. 38–39.

⁷⁴ I. Lappo, 1934 a, p. 47.

⁷⁵ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года, 2003, с. 96.

⁷⁶ Ibidem, p. 108–109.

teismai buvo valstybinio kūno tąsa, o ne feodalinio – patriarchalinio teismo padarinys. Valdžios elito sprendimas priimti šią teismų sistemą rodo valstybės pareigūnus suvokus, kad, spręsdami kriminalines bylas, jie ne tik vykdė teisėjo funkcijas, bet ir atstovavo valstybės interesams.

Darius Vilimas, pasitelkdamas į pagalbą Peterio Murdocko siūlomą kultūros skolinio perėmimo modelį, laiko LDK reformą Lenkijos karalystės teisinės sistemos skoliniu ir prieina prie įdomios išvados, kad visuotinis teisių sulyginimas LDK didikams nebuvo grėsmingas, šie turėjo tvirtą ekonominį užnugarį, o tai lėmė jų padėtį valstybėje⁷⁷. Reformos metu valdžios elitas atsisakė teisinio kapitalo arba kitaip – teisminės valdžios. Taip pat Darius Vilimas tarp žemės teismo teisėjų pastebėjo daug Vilniaus vaivados, Mikalojaus Radvilos Rudojo, klientų⁷⁸, o tai liudija apie valdžios elito galimybes išlaikyti įtaką teisinei valdžiai mezgant klientinius ryšius. Visa tai rodo visuomenės transformaciją, kuriai didelę įtaką turėjo ir valdžios elito teisinės sąmonės kaita, kai, nepaisant tam tikro laipsnio teisminės valdžios demokratizavimo, išlaikomi neinstituciniai kontrolės mechanizmai.

ALS priėmimas 1566 m. tik iš dalies buvo valdžios elito teisinės sąmonės raidos išraiška, nes Vilniaus seime nuspręsta statuto tobulinimo darbus tęsti⁷⁹. Teisinės sąmonės raidos kontekste suvokimas, kad priimta kodifikacija nepateisina lūkesčių, rodo kokybinį minties šuolį. Sunku pasakyti, kiek įtakos LDK valdžios elitas turėjo

šį klausimą įtraukiant į seimų dienotvarkę, tačiau kaip viena iš pagrindinių jėgų, reguliuojančių valstybės gyvenimą, turėjo priartinti idėjai tobulinti Statutą. Tai liudija egzistavus mintį apie teisinį perfekcionizmą, kai norima pašalinti ydingas ir pasenusias normas – pakeisti jas funkcionaliais įstatymais. LDK valdžios elitas į teisės kodifikaciją greičiausiai žvelgė kaip į valstybės funkcionavimo garantą.

5. Teisinis nihilizmas – valdžios elito teisinės sąmonės dalis?

Valdžios elito atstovai kaip teismų klientai pagal PLS priklausė Ponų Tarybos ar valdovo teismui, ši juridinė priklausomybė tik įtvirtino hierarchizuotą požiūrį į egzistuojančią teismų sistemą. Tai matome byloje, kurioje Žemaitijos seniūnas Jonas Radvila bylinėjasi su Teodoru Bardomskiu per savo prokuratorių Jakovickį. Atsakovui pasiūlius Jonui Radvilai prisiekti dėl jo ieškinio teisėtumo, šis atsisakė, nes savo dvarų reikalus tvarko per savo pareigūnus ir pats neprisieks, dvare nėra buvęs ir nenori priesaika apeiti savo urėdininkų⁸⁰. Išsakyta pozicija yra teisinės sąmonės atspindys, o ne teisinis argumentas, siekiant vilkinti bylą, nes Radvila buvo ieškovas ir bylą vilkinti jam nebuvo naudinga, taip pat didikas galėjo prisiekti, tuo metu buvo Vilniuje ir vadovavo savo komisorių teismui. Dalyvavimas komisorių teismo procese ne kaip teisėjui galbūt žeidė Žemaitijos seniūno orumą, nes kaip didikas galėtų paklusti valdovo paskirto žemesnės kilmės teisėjo valiai? Tai atitinka tipišką feodalizmo pasaulėvokos sufor-

⁷⁷ D. Vilimas, 1997, p. 161.

⁷⁸ D. Vilimas, 2006, p. 136.

⁷⁹ I. Lappo, 1934, p. 159–160.

⁸⁰ LM. 10-oji Teismų bylų knyga, 2003, b. 70, p. 46.

muotą mintį⁸¹, neva teisti gali tik aukštesnę padėtį visuomenėje užimantis asmuo. Visgi tai netrukde valdžios elitui kreiptis į šios pakopos teismą spręsti bylas, pavyzdžiui, matome keletą bylų komisorių teisme, kuriame bylinėjasi kunigaikštis Sluckis ir Žemaitijos seniūnas Jonas Radvila⁸². Minėtose bylose didikui ir kunigaikščiui atstovauja prokuratoriai ir patys bylininkai procese nedalyvauja. Kita vertus, Palenkės vaivada Jonas Sapiega, teisme bylinėdamasis su tuo pačiu kunigaikščiu Sluckiu, kuriam atstovauja Mikalojus Grabė, dalyvauja pats⁸³. O Jonas Radvila 1541 m. stoja prieš valdovą atstovaudamas sau⁸⁴. Tai liudija apie teisinės sąmonės spektrą, kuriam įtaką darė ne tik priklausymas valdžios elitui, bet ir didikų ar kunigaikščių sluoksniui. Socialinė aplinka buvo svarbi individualios teisinės sąmonės formavimuisi, galime aptikti skirtingų požiūrių į teismus.

Kodifikuota teisė turėjo panaikinti feodalų galios taikymą sprendžiant įvairiausių konfliktus, tačiau susiklostė paradoksali situacija – valdžios elito nariai kaip pareigūnai galėjo naudoti institucines galios struktūras. Naivu tikėti, kad didikai, turėdami ekonominę ir tarnybinę pranašumą, netaikys smurto sprendami tam tikrus konfliktus. Pavyzdžiui, Jurgis Grigalaitis Astikas įkalino bajorus, mėginusius jam įteikti šaukimą į teismą⁸⁵. Tai atspindi tam tikrą mėginimo išvengti šaukimų į teismą tendenciją. Tendencija nebuvo būdinga tik didikams, tačiau fizinis įkalinimas parodo neteisėtos galios taikymą

prieš teisinį procesą, kurio dalis buvo šaukimo įteikimas. Galios taikymas buvo suvokiamas kaip tam tikra teisingumo išraiška, tai matome iš kunigaikščio Jurgio Simonaičio Sluckio konflikto su Vilniaus vaivada Albertu Goštautu. Kunigaikštis skundžiasi, kad Vilniaus vaivada padarė jam žalos – įkalino jo žmones, o Albertas Goštautas teisinasi taip pasielgęs dėl kunigaikščio tarnybininkų plėšikavimo jo žemėse ir padarytos žalos jo žmonėms⁸⁶. Ši byla yra įdomi tuo, kad didikas, nepaisant patirtos nemenkos žalos, dėl kunigaikščio skriaudų nesikreipė į teismą, matyt, įkalinęs Sluckio tarnybininkus, didikas manė įvykdęs teisingumą. Nors užpuldinėti ir plėšikauti buvo būdinga visam bajorijos luomui, tik aukščiausias kilmingųjų sluoksnius turėjo pakankamai išteklių vykdyti tokio pobūdžio „teisingumą“. Reiškinių įprastumą patvirtina valdovo sprendimas, kuriame liepiama vaivadai ir kunigaikščiui susitaikyti, nenumatant jokių bausmių kunigaikščio tarnybininkams.

Prievartos taikymas nebuvo vien valdžios elito sąmonės dalis, bet būtent didikai, dažniausiai užėmę aukščiausias vietas valstybės aparate, be jokių skrupulų taikydavo prievartos metodus. Puikus to pavyzdys – raikytojo Grigaliaus Astiko siautėjimas ir konfliktavimas su kaimynais. Statuto nepaisymas ir dažnas bylinėjimasis nesutrukde šiam didikui ilgainiui iškilti ir 1544 m. tapti Vilniaus kaštelionu. Iš keleto Grigaliaus Astiko bylų matome, jog galvapinigiais pagrįsta atsakomybė buvo naudinga dideliu ekonominiu potencialu disponavusiems valdžios elito nariams. Galvapinigių išmokėjimas didikui buvo mažesnė blogybė nei kraujo kerštas, ga-

⁸¹ J. Machovenko, 2013, p. 188–189.

⁸² Ibidem, b. 1, p. 20, b. 18, b. 19, b. 20, b. 21, b. 22, p. 26–28.

⁸³ Ibidem, b. 24, p. 28.

⁸⁴ LM. 12-oji Teismų bylų knyga, 2007, b. 127, p. 118.

⁸⁵ LM. 8-oji Teismų bylų knyga, 1999, b. 26, p. 40.

⁸⁶ Ibidem, b. 176, p. 94.

lėjęs sukelti realų pavojų. Valdovo teisme 1533–1535 m. matome du skirtingus atvejus, kai su Grigaliumi Astiku bylinėjamosi dėl galvapinigių⁸⁷. Nors vienoje iš minėtų bylų raikytojas buvo išteisintas, iš 24 dokumentų, kuriuose minimas Grigaliaus Astiko smurtas⁸⁸, matome, jog prievarta buvo didiko kasdienybė, tai, aišku, buvo jo teisinės sąmonės dalis, lydėjusi kopiant valdžios elito karjeros laiptais.

Didikų ir valdžios elito sąmonės sąveiką galime matyti byloje, kurioje Tendžiogalos valsčiaus valdovo tarnybiniai bajorai skundžiasi naujai paskirto Žemaitijos seniūno Jono Radvilos įvestomis naujovėmis, tarp kurių buvo nauji mokesčiai ir naujos prievolės⁸⁹. Visuomenėje, kurioje senovės principai buvo svarbūs, didikas didesnių mokesčių įvedimą pateisino pasėdžio, dar labiau apkraudavusio valdovo pavaldinius, atsisakymu. Visgi sena tvarka buvo lauzoma ne dėl pavaldinių naudos, o siekiant optimizuoti mokesčių surinkimą, kuris teisiniu atžvilgiu gali pasirodyti kaip didiko savivalė. Naujai paskirtas Žemaitijos seniūnas savo veiksmų teisėtumą pagrindžia buvusiu abipusiu savo ir valdovo pavaldinių susitarimu, kurį patvirtino išsiuntinėdamas raštus. Situaciją sunkino tai, kad Žemaitijos seniūno urėdininkai suėmė ir įkalino 10 žmonių, atsisakiusių vykdyti prievoles, ir trys iš jų mirė. Didikas, būdamas valdžios elito narys, galėjo gana laisvai taikyti prievartos mechanizmus, išvengdamas rimtesnės atsakomybės: valdovas įteisino naujai nustatytą prievolių sistemą, bet seniūno urėdininkas, kuris suėmė žmones, turėjo atlyginti žalą ir išmokėti galvapinigių. Šiek

ties mažesnio masto Polocko vaivados Stanislovo Davainos savivaliavimas atskleidžiamas 1557 m. byloje, kurioje Polocko miesto skerdikai kaltina vaivadą mokesčių ir prievolių padidiniu bei mėsos pardavimo monopolio pažeidimais⁹⁰. Skerdikai šioje byloje pateikia dokumentus, patvirtinančius senuosius mokesčius ir prievoles, todėl valdovas priima sprendimą grąžinti senuosius mokesčius, tačiau leidžia vaivadai pardavinėti mėsą Polocko turguje. Šiais atvejais matomas teisinis nihilizmas, kai, nesant apibrėžtų taisyklių, vaivada ar Žemaitijos seniūnas esamą teisinę padėtį bando pakreipti savo naudai, dėl šio mėginimo kyla konfliktas, sprendžiamas teisme.

Valdžios elito narių padėtis LDK teisinėje sistemoje buvo laisvesnė dėl socialinių, ekonominių ir politinių priežasčių, turėjusių poveikio jų teisinės sąmonės formavimuisi. Visgi įstatymų kodifikacija teisiškai sulygino viso bajorijos luomo teises. Susiklosčiusi situacija lėmė, kad teisės išmanymas suteikė pranašumą bylinėjantis. Pavyzdžiui, jau 1533 m. Jurgis Radvila valdovo teisme, vadovaudamasis Statutu, ginčija Bonos prokuratoriaus Kolačiovskio dalyvavimą nagrinėjant bylą, nes šis yra svetimšalis⁹¹. Tai rodo valdžios elitą greitai ėmus naudotis Statuto normomis; į Statuto išmanymą žiūrėta instrumentiškai, Stanislovas Goštautas ginče su Andriumi ir Jonu Mantautaičiais tai puikiai iliustruoja. Didikas savo teisinę erudiciją rodo laisvai cituodamas Statutą:

<...> водле Статута, посазь и внесеньє еє zase в дом еє приходит(ь), отколя вышло, яко по той, которая без плоду смерла.⁹²

⁸⁷ Ibidem, b. 204, p. 103, b. 306, p. 134.

⁸⁸ Ibidem, p. XXV.

⁸⁹ LM. 6-oji Teismų bylų knyga, 1995, b. 197, p. 141–145.

⁹⁰ LM. 37-oji Teismų bylų knyga, 2010, b. 38, p. 60.

⁹¹ LM. 8-oji Teismų bylų knyga, b. 9, p. 30, b. 19, p. 35.

⁹² LM. 12-oji Teismų bylų knyga, b. 210, p. 181. Perfrazuojami 2 ir 5 str. iš PLS 4 skyriaus.

Stanislovas Goštautas ne mechaniškai recitavo Statutą, bet, perfrazavęs straipsnį, pateikė teisinį argumentą. Teisės išmanymo pavyzdį taip pat matome 1563 m. valdovo teisme, Jurgio Chodkevičiaus ir Konstantino Konstantinaičio Ostrogiškio byloje, kurioje teisės žinios pasitelkiamos norint užginčyti testamentą⁹³. Žinoma, aptariamuoju laikotarpiu eiliniai bajorai taip pat vis daugiau dėmesio skyrė PLS studijoms, tai suteikdavo apčiuopiamą pranašumą bylinėjantis su didikais. Žvelgdami kompleksiskai į sąmonės formavimosi veiksnius matome, kad teisinė erudicija iš dalies kompensavo įvedus PLS valdžios elito prarastas pozicijas. Jurgio Radvilos pavyzdys rodo, kad kartais siekiama ne įrodyti savo teisybę, o pakirsti ieškinio teisėtumą – kita šalis kaltinama nesilaikanti techninių procesų detalių, kaip antai svetimšalio paskyrimas prokuratoriumi.

Keblu kalbėti apie kolektyvinę valdžios elito teisinę sąmonę per teismų klientų prizmę, atskiros bylos parodo individualias teisinės sąmonės apraiškas. Matome ganėtinai platų spektrą teisinių argumentų – nuo Grigaliaus Astiko kaltinimų neigimo, Jono Radvilos kepurės statymo iki Stanislovo Goštauto išradingo Statuto citavimo. Kaip teismo klientų valdžios elito narių teisinės sąmonės spektras buvo labai platus. Iš bylų aišku, kad valdžios elito nariai kasdienybėje taikė prievartos mechanizmus siekdami sau naudos – priėmus Statutą, valstybės aparatui nepavyko iki galo monopolizuoti prievartos taikymo vykdant teisingumą; valdžios elito teisinės sąmonės inertiškumui įtakos taip pat turėjo ekonominis, socialinis ir karinis pranašumas.

⁹³ LM. 47-oji Teismų bylų knyga, 2011, b. 61, p. 75 – „же у статуте написано, ижь опекун может зыскат, але утратити детемь не може так теж и личьбу з ыменей чынити повинень“ ir kt.

Išvados

1. LDK teisinės kultūros raida sutapo su per Europą XVI a. nuvilnijusia teisės kodifikavimo banga. Intensyvus kodifikacijos taisyimas išskyrė LDK iš Europos konteksto ir leido išvengti teisės partikuliarizmo, būdingo Lenkijos karalystei.
2. Valdžios elito teisinę sąmonę formavo daug veiksnių: socialinė, ekonominė padėtis luome, administracinė ir teisinė valdžia, PLS taikymo visuotinumai, LDK parlamentarizmo raida, lenkiškos teisinės patirties recepcija. Individualios patirtys, nulemtos skirtingų veiksnių, lėmė, kad valdžios elito teisinė sąmonė vystėsi kaip tam tikras spektras.
3. Valdžios elito patriarchalinis požiūris į teismų sistemą ryškus PLS priėmimo laikotarpiu ir vėliau. Ketvirto dešimtmečio viduryje Alberto Goštauto išsakyta pozicija rodo egzistavus ryškią skirtį tarp valdžios elito ir bajorijos. Penktame dešimtmetyje teisei sąmonei būdingas feodalinis – patriarchalinis teismo suvokimas, kai teismas suprantamas kaip administratoriaus funkcija, o ne su tam tikra vieta susijusi institucija.
4. Konservuojantis PLS pobūdis buvo būdingesnis valdžios elito teisei sąmonei, nes šis siekė išsaugoti PLS nustatytą *status quo* valstybėje, o bajorija Seimuose aktyviai siekė įstatymų tobulinimo ir teismų sistemos keitimo. Čia katalizatoriaus vaidmenį galėjo atlikti ir sušvelninti nuostatas vidutinės bajorijos atstovai – Venclovas Maišiagališkis, Povilas Ostrovickis ir kiti, pretendavę į pareigybės valdžios aparate ir palaikę artimus ryšius su aukščiausiais LDK pareigūnais.
5. Valdžios elito teisinė sąmonė vystėsi veikiamą įvairių veiksnių ir, nors teisės

išmanymas rodo sąmonės modernėjimą, taip pat matome, kad valdžios elito nariams nesvetimas plėšikavimas ir savivaliavimas, šiuo atžvilgiu suteikta pareigybė net sudaro geresnes sąlygas naudoti smurtinius mechanizmus vykdant administracines funkcijas, teisinis nihilizmas ir prasta reputacija teismuose nekėlė kliūčių didikui kilti karjeros laiptais.

6. Nors teismų reforma sukūrė savivaldžius žemės teismus, valdžios elitas išlaikė tam tikrą teismų kontrolę, nes tvirtino žemės teismo teisėjus, skyrė pilies teismo teisėjus ir per klientinius santykius darė įtaką žemės teismo teisėjams. Tai liudija, kad įtakos teismuose išlaikymas vis dar buvo svarbi valdžios elito teisinės sąmonės dalis.

BIBLIOGRAFIJA

Bardach J., 1957 – Juliusz Bardach, *Historia Państwa i prawa Polski do roku 1795*, Warszawa, cz. 1, 1957.

Bardach J., 1998 – Juliusz Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988.

Bardach J., 1999 – Juliusz Bardach, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa, 1999.

Berman H. J., 1999 – Harold Joseph Berman, *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimas*, Vilnius, 1999.

Hattenhauer H., 2009 – Hans Hattenhauer, *Europos teisės istorija*, t. 1, Vilnius, 2009.

Historija ustroju i prawa polskiego, 2003 – Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa, 2003.

Husa J., 2012 – Jako Husa, „Legal Culture vs. Legal Tradition – Different Epistemologies?“, in: *Maastricht European Private Law Institute Working Paper Series*. No 2012/18, p. 32.

Lietuvos istorija, t. 5, 2013 – Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos istorija. Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius, 2013, t. 5.

Kiaupienė J., 1992 – Jūratė Kiaupienė, „Vilniaus vietininko Stanislovo Hamšėjaus 1559–1564 m. teismo knygos“, in: *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, 1992, t. 2, p. 61–75.

Kiaupienė J., 1992 a – Юрате Кяупене, „Книги Вильнюсского замкового суда XVI в. в составе Литовской Метрики“, in: *Lietuvos Metrika: 1988 metų tyrinėjimai*, 1992, p. 71–84.

Kiaupienė J., 1998 – „XVI a. ikireforminio Vilniaus pilies teismo knygos-kopijos Lietuvos Metrikoje struktūrinė ir informacinė analizė“, in: *Lietuvos Metrika: 1991–1996 metų tyrinėjimai*, 1998, p. 36–92.

Lappo I., 1934 – Ivanas Lappo, „Senosios Lietuvos teisinė sąmonė“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 4, p. 433–441.

Lappo I., 1934 a – Иван Иванович Лаппо, Литовский статут 1588 года, Kaunas, 1934, t. 1, d. 1, p. 473.

Lazutka S., 1994 – Stasys Lazutka, *Lietuvos Statutai, jų kūrėjai ir epocha*, Kaunas, 1994.

Lazutka S., 1999 – Stanislovas Lazutka, „Pirmojo Lietuvos Statuto 1522 metų redakcijos mįslė“, in: *Tarp istorijos ir būtovės: studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, Vilnius, 1999, p. 279–297.

Lück H., 2017 – Heiner Liück, „The Codification of Law in Europe during the 16th Century – Conceptions, Results, Effects“, in: *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos: straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2017, p. 17–32.

Lulewicz H., Rachuba A., 2009 – Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: Województwo Trockie XIV–XVIII wiek*, Warszawa, 2009, t. 2.

Machovenko J., 2013 – Jevgenij Machovenko, *Teisės istorija: Vilniaus universiteto vadovėlis*, Vilnius, 2013.

Modzelewski K., 2007 – Karol Modzelewski, *Barbarų Europa*, Vilnius, 2007.

Ochmański J., 1976 – Jerzy Ochmański, „Michalón Litwin i jego traktat o zwyczajach tatarów, litwinów i moskwcinów z połowy XVI wieku“, in: *Kwartalnik Historyczny*, Poznań, 1976, r. 83, nr 4, s. 765–783.

Plaža S., 1997 – Stanisław Plaža, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym X–XVIII w.*, Krakow, 1997.

Ragauskienė R., 2002 – Raimonda Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius, 2002.

Ragauskienė R., 2010 – Raimonda Ragauskienė,

„Du žinomi nežinomi 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto rengimo komisijos nariai – Povilas Ostrovickis ir Martynas Volodkevičius“, in: *Florilegium Lithuanum: in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii seagesimi causa dicatum*, Vilnius, 2010, p. 215–229.

Ragauskienė R., 2012 – Raimonda Ragauskienė, „Vilniaus vietininkai ikireforminiame Vilniaus pilies teisme 1542–1566 m.: nuo Luko Bezskio iki Stanislovo Hamšėjaus“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*. Mokslinių straipsnių rinkinys, skiriamas profesorės Jūratės Kiaupienės 65-čiui, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2012, p. 463–481.

Reynolds A., 2013 – Andrew Reynolds, „Judicial Culture and Social Complexity: A General Model from Anglo-Saxon England“, in: *World Archaeology*, 2013, vol. 45, p. 699–713.

Saviščevas E., 2010 – Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitais 1409–1566 metais*, Vilnius, 2010.

Uruszczak W., 2010 – Waclaw Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa, 2010.

Vaišvila A., 2000 – Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija*: vadovėlis. Lietuvos teisės universitetas, Vilnius, 2000.

Valikonytė I., 2015 – Irena Valikonytė, „Povilas Kasparavičius Ostrovickis (Bytautaitis): biografijos bruožai“, in: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*: straipsnių rinkinys, Vilnius, 2015, p. 38–39.

Vilimas D., 2006 – Darius Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, Vilnius, 2006.

Vilimas D., 1997 – Darius Vilimas, „Mykolas Lietuvis ir Teodoras Jevlaševskis: du požiūriai į 1564–1566 metų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų reformą“, in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 159–171.

Zakrzewski A., 2013 – Andrzej Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.): prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa, 2013.

Варонін В., 2005 – Василь Варонін, „Пахвала караля Жыгімонта. Войцеха (Албрехта) Гаштаўта і Выданне першага статута Вялікага Князтва Літовскага“, in: *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*: straipsnių rinkinys, Vilnius, 2005, p. 21–35.

Малиновский И., 1912 – Иоаникий Малиновский, *Рада Великого Княжества Литовского в связи с боярской думой древней России (1492–1569)*, Томск, 1912, ч. 2.

THE DEVELOPMENT OF THE JUDICIAL AWARENESS OF THE GOVERNING ELITE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE MID-16TH CENTURY (1529–1566)

Tomas Vaitkus

S u m m a r y

Codification processes in The Grand Duchy of Lithuania during the 16th century show a rapid transformation of judicial awareness. In this case, the shift of the judicial awareness of the governing elite was caused by few conditions that distinguished this sociopolitical stratum from the estate of nobles. First, members of the governing elite were judges and consumers of the judicial system, while the rest of the nobility were just consumers; this caused a formation of a binary relation with the law. Second, the higher political and social-economical position provided advantages

in a judicial process and supported a hierarchical approach to the courts of law, which could cause judicial nihilism in the perception of law and justice. Third, members of the governing elite represented different political groups, had different political, social and economic potential, had become members of this group through different means; these and other individual experiences had eclecticized the legal awareness. These conditions generated a symbiosis of archaic and new judicial ideas, which formed a qualitatively new perception of law, justice and the judicial system.

*Iteikta 2018 03 31
Parengta skelbti 2018 06 01*